

**ПОДОЛЯНИН ІВАН РОЗГІН ПРО НАЦІОНАЛЬНУ РЕВОЛЮЦІЮ
1917–1921 рр. НА ПОДІЛЛІ**

У статті на підставі маловідомих спогадів всесвітньовідомого українського вченого-біолога і громадсько-політичного діяча, автора 76 наукових праць з біології, онкології, патології і ветеринарної медицини та 100 опублікованих історичних і публіцистичних статей подільця Івана Розгона (1897-1972), розкрито малознані аспекти історії національної революції 1917-1920 рр. на Поділлі, зокрема на Проскурівщині.

Ключові слова: часопис «Свобода», вчений-біолог, громадсько-політичний діяч, Іван Розгін, Куманів, Проскурів, Поділля, еміграція.

Постать відомого українського вченого-біолога та громадсько-просвітницького діяча подільця Івана Розгона, якому в цьому році відзначається 115-річчя від дня народження і 40-річчя від дня смерті, ще й досі є маловідомою на теренах України, адже його життєві шляхи, професійно-творчі здобутки і суспільно-політична діяльність майже не висвітлювалися, лише фрагментарні розвідки знаходимо в «Історії ветеринарної медицини Київщини» (2000) [2], «Історії ветеринарної медицини України» (2003) [3]. Короткі статті подано в біографічно-довідкових виданнях – «Українська журналістика в іменах» (Львів, 1999) [4], «Інформаційний вісник АНВШ України» (2004) [5], «Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2007 рік: Бібліографічний покажчик» (Дніпропетровськ, 2006) [6], а також статті-газла в енциклопедіях [7] та ін. Зокрема зауважимо, що автори довідника «Сторінки історії. Ректори» (Дніпропетровськ, 2003) [8] так «ґрунтовно» досліджували життєві шляхи і діяльність І. Розгона, що були змушені написати: «На жаль, ми не маємо фотографії ректора І.Ф. Розгіна, який очолював університет у часи воєнного лихоліття» [5]. Напевне їм було дуже важко заглянути в «Енциклопедію українознавства» (Т.7, виданий 1973, перевиданий у Львові в 1998), де на с.2553 поміщено його портрет [1].

Хоча в середовищі української діаспори США та Канади перші згадки про Івана Розгона та його професійну, науково-творчу і суспільну діяльність появились ще в середині ХХ ст., але й ці публікації, на жаль, носили фрагментарний характер. Серед них найбільш значимим є таке репрезентативне видання, як «Альманах Об'єднання українських ветеринарних лікарів: 1950–1980» (Нью-Йорк–Чикаго–Вінніпег, 1981) [9], що став «документальним твором живучості українських професіоналістів за межами України, ветеринарних лікарів, чим можуть гордитися і перед Україною» [10]. Із 356 сторінок альбому-альманаху вченому присвячено 47 сторінок [9], зокрема подано його інформацію про ветеринарну медицину в Україні, а також його статті-спомини [10]. Варто згадати і спогади Н. Дорошенко-Савченко «Початки національної революції на Проскурівщині» (Нью-Йорк, 1955) [11],

де вона фрагментарно розкриває становлення та розвій української справи на Проскурівщині, а також висвітлює діяльність свідомих українців, у т.ч. й І. Розгона. А також статті автора під криптонімом «Р. Б.» (Нью-Йорк, 1972) [12], Я. Зубаля (Нью-Йорк, 1973) [13] та інші [14].

Важливо зауважити, що його багату «літературну спадщину, книгозбірню і колекції видань» українських наукових установ, родина у вересні 1972 р. передала для збереження до Українського народного архіву-музею в Детройті [15]. А пізніше ці значні матеріали про його життя і науково-професійну діяльність зосереджено у фонді 200 «Розгін Іван (1879–1972), біолог-патолог» Архіву-Музею ім. Д. Антоновича УВАН у США [16].

Відомий український вчений біолог-патолог, популяризатор науки, публіцист та історик, доктор біологічних наук Іван Федорович Розгін народився 18 вересня 1897 р. у селі Куманів Проскурівського повіту Подільської губернії (нині Городоцький район Хмельницької області – авт.) у селянській родині [1; 5; 7; 12; 14]. Початкову освіту здобув у рідному селі, двокласну школу закінчив у Сатанові [7], а середню освіту здобував вже самотужки. В 1915 р. його рекрутували до війська і він, відбуваючи військову службу в Петербурзі, одночасно здобував педагогічну освіту на загальноосвітніх курсах Щукіна [5; 7], які закінчив напередодні революції 1917 р. [5].

Влітку 1917 р. Іван Розгін повернувся в Україну і вступив до Юнацької школи в Києві, яка в січні 1918 р. увійшла до складу Слобідського Коша [7]. Після отримання старшинського чину Армії УНР [5] брав участь в українському національно-революційному русі [5; 12; 14]. Служив у Гайдамацькому Коші Слобідської України під командою С. Петлюри, брав участь в обороні Києва і в боях за його визволення [12; 14]. Подальші революційні події та несприйняття політики П. Скоропадського, стали причиною його демобілізації та повернення на рідне Поділля [7]. Тут, разом із свідомими українцями, а пізніше відомими українськими громадсько-політичними діячами Визвольних змагань українського народу (1917–1921) – Трохимом Верхолою (1883–1922) [17], Костем Місевичем (1890–1943) [18], Миколою Стаховським (1879–1948) [19] та багатьма іншими брав активну участь, як «урядовець для особливих доручень» Проскурівського повітового комісаріату [7], у національному громадсько-політичному житті краю, зокрема «в такому специфічному середовищі, як Проскурів та його повіт». Адже саме Поділля, і «зокрема Проскурівщина, – згадує Н. Дорошенко-Савченко, – були у виїнятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час Першої світової війни... населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про «обрусені краю» [11].

Але, як вказує далі Н. Дорошенко-Савченко, «українська народна стихія ніде на Україні не завмерла, навіть в так пильно бе-

реженій царським режимом Подільській землі. Вона була лише приглушена, загнана під пресією й заборонами царату. Коли ж вдарив дзвін волі, українським діячам легко було відкрити очі за-сліпленим землякам» [20]. І. Розгін у праці «Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі» (Нью-Йорк, 1955) характеризує тогочасну загальну ситуацію писав, що умови «для стихійного і організованого спротиву московським окупантам на Поділлі в роках після 1920-го були своєрідні». Адже тут найдовше перебували «уряд і військо УНР», «діяла українська цивільна адміністрація і органи самоуправління, а після відходу Армії Уряду УНР за Збруч, багато різних функціонерів уряду, політичних організацій, або звичайних рядових учасників визвольних змагань залишилися «на рідному ґрунті», воліючи вмирати на рідній землі, аніж поневірятися на чужині». При цьому він вказує, що більшовицька «окупаційна влада приходила уже із готовими формами цивільної адміністрації, що формувалися в Вінниці, як губерніяльному центрі, для прикордонних районів» і «в першу чергу, винищували активних учасників українського політичного і культурного процесу», адже «червона армія і адміністрація складалася з чужинців», які жорстоко розправлялися з місцевим населенням Проскурівщини, як тільки вступали на територію повіту [21].

Далі І. Розгін звертає увагу на те, що на початок революції 1917 р. «Проскурівщина була найменш національно-освідомлена. В цілому повіті, в самому місті і на периферії було всього кілька національно-свідомих українців. Кілька учителів, що жили напів-легально, два чи три священники, кілька урядовців місцевого земства і один медичний лікар (Микола Стаховський – авт.), а також «кілька галичан, що були адміністративно вивезені з окупованої Галичини і знаходилися «під наглядом поліції». Серед них І. Розгін згадує Проскурівського повітового комісара освіти за Директорії УНР Василя Мудрого, пізніше віце-маршал польського сейму, редактор часопису «Діло» (Львів), голова Центрального представництва української еміграції в Німеччині [21].

Суспільно-політична ситуація на Поділлі була вкрай важкою, адже «крім гетьманської адміністрації, яка була вся російською і ворожою українському населенню, на Проскурівщині стояли залогами по містах, містечках і навіть в більших селах австрійські військові частини здебільшого мадари. Вони встановили справжній окупаційний режим, а серед різних заходів – обов'язкову реєстрацію і періодичні явки майже всіх національно-свідомих українців до військових комендатур». Повітовий староста місцевий російський діяч «малорос» Столяров проводив страшні каральні експедиції по селах і екзекуції над селянами, а головне – неприховану русифікацію установ і шкіл. Проте все це лише «штовхало до активної праці, кристалізувало ідею активної боротьби за здобутки української революції» [22]. Український визвольний рух на Проскурівщині в цей період очолювали Верхола, Місевич, Мудрий, Таранович і ще кілька свідомих українців. Була організована «Просвіта», створено осередки політичних партій, в

т. ч. повітовий відділ Українського національного союзу на чолі з В. Мудрим, відкрито різні «курси українознавства (двомісячні курси для вчителів, короткотермінові для залізничників, для урядовців «військового начальника», для службовців місцевих органів самоврядування тощо)», розпочато інтенсивну українізацію установ, шкіл, засновано українську книгарню [21].

Далі І. Розгін пише, що в період повстання проти гетьмана, повітовий осередок Українського національного союзу «опанував ситуацію, і відновив діяльність всіх українських установ і організацій», призначив повітовим комісаром Тарановича, а його заступниками – А. Постолювського, І. Розгона і «П. Є.». Новостворений інформаційний відділ повітового комісаріату проводив значну просвітницьку роботу серед населення і «поборював ширення більшовизму по селах». Були зорганізовані органи влади у містечках: Сатанові, Фельштині (нині Гвардійське – авт.), Чорному острові, Ярмолинцях [22].

Невдовзі Армія і уряд УНР з усіма центральними інституціями опинилися на території Поділля, настали важкі й відповідальні часи для місцевого населення і місцевої влади. Зважаючи на те, що Армія УНР мала змінні успіхи, в самому Проскуріві активізувалися більшовики, у важкому стані опинилися національно-свідомі українці під час приходу поляків, що «заводили свої порядки і поводилися як на завойованій землі», а також «під час короткотривалого перебування в повіті денікінців» (узимку 1919 р.), які заарештували українського політичного діяча В. Мудрого і посадовили до місцевої в'язниці. Його було звільнено лише завдяки втручанням голови Червоного Хреста С. Кисельова. У квітні 1920 р. поляки заарештували В. Мудрого (комісара освіти Проскурівського повіту доби УНР – авт.), щоб вивести до Галичини, але в дорозі він утік і на початку осені повернувся до Проскурова, де став повітовим комісаром і головою «Просвіти», яка розмістилася в «одному з кращих будинків місцевого лікаря-хірурга Голуб'єва». І. Розгін згадує, що «Просвіта» навіть під час польської окупації Поділля не припиняла своєї діяльності, хоча й проводила свої зібрання нелегально, а навіть створювала нові просвітнянські осередки, зокрема, у волосному центрі – Малиничях [22].

Після окупації Проскурівщини більшовиками, згадує І. Розгін, почалися гоніння, арешти, переслідування і знищення тих, хто не встиг евакуюватися за Збруч разом із військом і урядом УНР, серед них «Лопатинський, Пендак, М. Таранович – син» та інші [23], так «розгнущаний більшовизм позначив невинною кров'ю свій розбишацький шлях на всьому просторі країни» [24]. Але, як писав І. Розгін, «кілька осіб зразу попало на становища, дуже для нас важливі. Найбільше автоматично перейшло з Українського Комісаріату на працю в бюрох Ревкому», що в подальшому дало змогу мати відомості про всі плани і дії більшовиків. Вже з перших днів панування нової влади, просвітяни «взялися до активної праці» і досить швидко відновила свою діяльність «Просвіта» в Проскуріві на чолі з паном «Т.» (дослідником ще належить встано-

вити цю особистість – авт.) [23]. На жаль, у 1921 р. у Проскурові «під кулями чекістів лягли в ями за міським цвинтарем чотирьох молодих членів «Просвіти». «З туману небуття ще досі виривають світлі постаті і шістнадцятилітньої Мані Мазур, і артистки-аматорки Таращук, і трудолюбного техника Верхоли, і багатьох інших незабутніх проскурівчан». «Так у безприкадних звірствах, у гекатомбах невинних жертв більшовики – ці виродки людства – занурили всю країну у жахливу пільму...» [24].

До кінця 1922 р. групи національно свідомих українців «Українське братство», «Вільне козацтво», «Борці за мрії» та інші «партійні» чи «надпартійні» осередки були зорганізовані і діяли в містечках Городку, Кузьмині (нині Городоцького району – авт.), Сатанові, Фельштині, Ярмолинцях, а також у селах Баламутівці, Глезневі (нині передмістя Хмельницького Лезнево – авт.), Зеленчі (нині Дунаєвського району – авт.), Іванківцях, Розсоші, Ружичанці, Ружичній (нині передмістя Хмельницького – авт.), Юхимівцях (нині Волочиського району – авт.) та інших. Свої зібрання кожний осередок проводив самостійно, деколи приїжджав хтось з повіту «для інструкції і інформації». А загальні зібрання проводилися в Проскурові лише принагідно під час учительських конференцій, кооперативних з'їздів тощо [23].

Їхнім загальним завданням було під час перебування поляків на Проскурівщині «всіляко захищати селян від нападів польського війська»; організація місць переховування втікачів з «правдивого «табору смерті» інтернованих вояків УГА в Проскурові і їх подальша відправка за Збруч; допомога «селянам приховувати харчові продукти від «продрозверстки» шляхом зменшення або звільнення «через своїх людей» від податку; переправа «членів родин або й самих діячів українських визвольних змагань» через кордон на Збручі; сприяння зв'язковим, що приходили з закордону від ДЦ УНР і різних політичних організацій; збирання й переховування зброї для майбутніх активних дій проти більшовиків, зокрема, під час Другого Зимового Походу Армії УНР [23].

Крім того, групи національно свідомих українців організували «різні принагідні виступи, демонстрації чи протестаційні маніфестації». Серед них: демонстрація на учительському повітовому з'їзді проти русифікації шкіл із співом українського гімну «Ще не вмерла Україна»; маніфестація і жалібний похід по селі Розсоші з національними прапорами і тризубом із ялинкового віття у Шевченківські дні; демонстративний похід від Проскурова до Іванковець з українськими прапорами і вінками з синьо-жовтими стрічками під час похорон учительки Осецької; використання принагідного здвигу народу під час візитації подільських єпископів І. Теодоровича та Й. Оксіюка для пропаганди скороминучості більшовицької влади і відновлення влади УНР [25] та інші.

Окупувавши наприкінці 1920 р. Поділля, більшовики, як згадує І. Розгін, розпочали «установлення цивільної влади і запровадження в прикордонних районах особливого режиму «прикордонних смуг». Це означало, що для тих, хто брав участь у «Визвольних

змаганнях, чи взагалі національному рухові, а навіть для кожного більш-менш свідомого інтелігента чи селянина не було життя в цих місцевостях. Почались арешти і висилання всіх з прикордонних районів». Тому вони мусіли якнайскоріше виїжджати «в центральні терени України, або у великі міста», до Вінниці, Кам'янця-Подільського, Києва, Одеси, Харкова, «учитися», або «працювати в різних установах, або вчителювати, бо становище вчителя давало контакт з населенням і більш-менш забезпечувало прожитковий мінімум» [25].

У зв'язку з цими подіями І. Розгін восени 1922 р. виїхав до Києва, де вступив до інституту народного господарства (нині Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана – авт.), а в 1923 р. перейшов до ветеринарно-зоотехнічного інституту [5; 7], який закінчив у 1927 р. [5] Ще під час навчання, маючи нахил до наукової роботи, працював препаратором-лаборантом та виконував обов'язки асистента при кафедрі патологічної анатомії у професора П. Кучеренка і вже в 1927 р. виступив із двома доповідями на Першому всеозному з'їзді патологів [7]. Навчаючись в інституті І. Розгін, разом з іншими національно свідомими студентами-українцями навчальних закладів Києва зорганізували нелегальну студентську громаду із штаб-квартирою в центральному гуртожитку Комітету поліпшення побуту студентів («КУБУЧ» – Комитет удлучшення быта учащихся – авт.). Найважливішою справою громади було підтримування контактів між собою і взаємодопомога, тобто сприяння в працевлаштуванні, забезпечення проживання, надання обідів, проведення «протисовєтської і протикомуністичної пропаганди» – друкування і розвішування прокламацій перед офіційними радянськими святами [25].

Крім того, будучи студентом 5-го курсу він став ініціатором утворення Українського ветеринарного товариства. Разом із однопідприємцями виробили статут, зразки членського квитка, печатки та нагрудного значка, які погодили з керівництвом інституту та зареєстрували в адміністративних та судових установах Києва. В квітні 1927 р. установчі збори схвалили статут та обрали головою товариства доцента В. Боровського, а секретарем – І. Розгона. Але невдовзі товариство через переслідування з боку влади припинило свою діяльність, викладачів було звільнено з роботи, а студенти роз'їхалися працювати за направленнями [5; 7]. І. Розгона спасло від репресій те, що його направили на боротьбу з інфекційними захворюваннями серед тварин в прикордонну смугу Ірану та Туреччини [7].

В 1928 р. він повернувся в Україну і розпочав наукову діяльність як біолог та спеціаліст у сфері ветеринарних наук, головню в патології. Працював у системі Української сільськогосподарської академії наук та в інших науково-дослідних інститутах [12; 14], зокрема з 1929 р. старшим асистентом відділу загальної та експериментальної патології у відомого патофізіолога і ендокринолога, професора Олександра Репрева (1853–1930) у Всеукраїнському

державному інституті експериментальної ветеринарії в Харкові, а після смерті професора в 1930 р. [5; 7], керівником відділу загальної і експериментальної патології цього інституту [1; 7]. Не зважаючи на його значні наукові здобутки і на те, що він був керівником основного відділу інституту, що вивчав «збудники особливо небезпечних хвороб для людей і тварин (зооантропонозні)», Іван Розгін як українець, постійно відчував переслідування і тому був змушений в 1932 р. перейти в іншу наукову установу [5]. Одночасно, упродовж 1930–1941 рр. співпрацював з відомим вченим-патологіологом академіком Олександром Богомольцем (1881–1946) в Інституті експериментальної біології і патології ім. О. Богомольця в Києві [1; 7]. Як професор патологічної фізіології [5] читав лекції з профілактики патології і гігієни в сільськогосподарському інституті у Білій Церкві (1932–1938) [1; 7], з 1935 р. позаштатний викладач, а з 1936 р. штатний професор мікробіології та технології продуктів тваринництва Дніпропетровського сільськогосподарського інституту (нині Дніпропетровський державний аграрний університет – авт.), у 1934–1935 рр. у Херсоні викладав патологію в медичному інституті, а біохімію – у педагогічному [7].

Зважаючи на його наукові здобутки Всесоюзна академія сільськогосподарських наук у Москві в 1936 р. присудила йому без захисту ступінь кандидата біологічних наук, а Всеукраїнський державний інститут експериментальної ветеринарії – звання старшого наукового співробітника [7]. Але це не рятувало від «невсипущого ока» органів безпеки, хоча й давало можливість уникнути фізичного знищення [25]. У 1937 р. І. Розгін захистив докторську дисертацію «Роль бактеріофага у біології бацилус антраціс» [5; 7] і Академія наук УРСР присудила йому ступінь доктора біологічних наук. У серпні 1939 р. його призначили заступником директора з навчальної та наукової роботи Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, де він працював до 1941 р. [7].

Під час Другої світової війни І. Розгін під впливом настроїв, що тоді панували, взявся будувати нове життя [25]. Зокрема, ставши 22 вересня 1941 р. ректором новозаснованого Дніпропетровського державного українського університету [5; 7] вживав заходи для заснування богословського факультету та відновлення у місті Української Автокефальної Православної Церкви, брав участь у науковому та культурному житті міста. Але наприкінці 1942 р. університет припинив свою діяльність [7].

Частина співробітників і студентів Київського ветеринарного інституту в 1941 р. була евакуйована більшовиками до Свердловська (нині Єкатеринбург – авт.) де й продовжили своє навчання. У вересні 1942 р. окупаційна німецька влада відновила роботу Київського ветеринарного інституту (директор професор О. Корсунський) і розпочалося навчання студентів на перших двох курсах, серед них особливо багато було волинян і галичан. 24 вересня 1942 р. І. Розгін за пропозицією ветеринарного управління Генерального комісаріату Києва очолив кафедру патологіч-

ної фізіології. Одночасно на початку 1943 р. став керівником відділу патології науково-дослідного інституту ветеринарії і тваринництва, директорами якого були з німецької сторони професор Мюнхенського університету А. Штос, а з української – професор О. Корсунський. Проте в жовтні 1943 р. Київський ветеринарний інститут і науково-дослідний інститут ветеринарії і тваринництва в повному складі евакуювали до Кам'янця-Подільського. А на початку березня 1944 р. науково-дослідний інститут ветеринарії і тваринництва за розпорядженням рейх комісара Коха евакуювали до Кенігсберга, а професорсько-викладацький склад та їх сім'ї – до Мюнхена [5; 7].

Емігрувавши до Мюнхена І. Розгін став у 1947 р. дійсним членом НТШ і УВАН, професором УВУ [1; 5; 12; 14] і Православної богословської академії [1; 5], деканом ветеринарного факультету у відновленому Українському технічно-господарському інституті (УТГІ) [1; 5; 12; 14], до складу якого увійшов як факультет, Київський ветеринарний інститут. Упродовж 1945–1950 рр. на різних курсах ветеринарного факультету навчалося 492 студенти-українці, яким видали дипломи українською і латинською мовами. Крім того, І. Розгін завідував кафедрою патології і зоогієни та читав курс патології студентам Мюнхенського університету. Значну увагу приділяв суспільній праці, став ініціатором і першим керівником товариства «Об'єднання українських ветеринарних лікарів», які працювали у Німеччині [5], в 1945–1950 рр. – активний член Українського комітету в Мюнхені [13].

Складні економічні умови та ліквідація таборів переміщених осіб у Німеччині змусили багатьох українців емігрувати з Європи. І. Розгін із родиною в 1950 р. переїхав до Детройту (США), де став науковим співробітником Інституту з вивчення раку [1; 5]. З 1959 р., після нострифікації лікарського диплому, складання стейтових іспитів і здобуття ліцензії на право приватної практики, працював у великому американському шпиталі патологом [5], а також керівником бактеріологічної лабораторії штату Іллінойс [12].

«Це була надзвичайно працювита і обдарована людина», яка увесь свій вільний час присвячувала суспільно-просвітницькій діяльності. І. Розгін став засновником товариства «Об'єднання українських ветеринарних лікарів» (ОУВА), які працювали в різних країнах світу [5], почесним головою Об'єднання американсько-українських ветеринарних лікарів [14], членом Союзу українських ветеранів (СУВ), Об'єднання бувших вояків українців Америки (ОбВУА), Товариства Подолян при УВАН та ін. Зокрема, проф. І. Розгін виступив 7 грудня 1968 р. із доповіддю «Природні багатства Поділля», а брат його дружини д-р Я. Туркало із доповіддю «Роксоляна-султанша, дочка Поділля» на урочистому відзначенні 900-річчя м. Кам'янця-Подільського, яке влаштувало Товариство Подолян при УВАН і Комітет відзначення 900-річчя м. Кам'янця-Подільського при Українській вільній академії наук у США [26].

Як публіцист, написав і опублікував сотні статей [11] в яких порушував різні актуальні питання суспільно-політичного життя і проблеми діяльності УПЦ, на сторінках спеціальних видань і масових діаспорних часописів «Українські вісті», «Пу-гу» (Німеччина) [5], «Свобода» (Нью-Йорк) [14], «Нові дні» (Торонто) [27] та ін. А також у журналі «Інформативний листок» ОУВА (Чикаго) [5; 12], який впродовж тривалого часу редагував, а декілька останніх років свого життя був його головним редактором [12].

Значну увагу І. Розгін приділяв науковій діяльності, яка була всебічна і багатоплідна. Починаючи з 1930 р., коли він написав свою найголовнішу наукову працю [7] «Обмін речовин у тварин при лихих новотворах» (1930) [1; 5], вчений опублікував 76 наукових праць і фахових розвідок з біології, ветеринарії, онкології та патології [1; 5; 12], історії і біографістики у фахових ветеринарних та інших виданнях Канади, Німеччини, Росії, США, України [12; 14]. Серед них 9 підручників («Основи ветеринарії» (М., 1939) [5; 7], «Тваринництво України» (1969–1971) [1; 5]) і монографій [5] (про українського помілога Л. Смирєнка і його рід (Торонто, 1952) [13; 28], про академіка П. Тутковського [13]), 25 експериментальних наукових праць, 8 історично-природничих, 7 із суспільствознавства і народного господарства, 27 науково-популярних нарисів [5], у т.ч. «Збережімо духові багатства українського народу» (Нью-Йорк, 1951) [29], «Вояцька думка» (Нью-Йорк, 1952) [30], «Святкування Шевченківських днів» (Нью-Йорк, 1952) [31], «Український кварталник» (Нью-Йорк, 1954) [32], «Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі» (Нью-Йорк, 1955) [21; 22; 23; 25], «Українсько-американська культурна фундація в Детройті» (Нью-Йорк, 1957) [33], «Микола Стаховський» (Нью-Йорк, 1965) [34], «Здійснюється добра ідея» (Нью-Йорк, 1968) [35] (копії праць зберігаються в родинному архіві А.М. Трембіцького) та ін. У місячнику «Нові дні» (Торонто) Іван Розгін, як свідок і учасник ексгумації більшовицьких жертв у Вінниці в 1942 р., надрукував докладну статтю «Вінниця» (1952) про цю справу [27]. Крім того, 58 підручників і брошур виконали під його керівництвом такі знані вчені, як Р. Барановський, Б. Вавришук, Б. Ткачук, А. Шпур та інші [5].

Переїхавши в 1950 р. до США І. Розгін як дійсний член НТШ і УВАН зорганізував діяльність групи УВАН у Детройті. Ставши головою цієї групи професор розвинув незвичайно широку і багатогранну діяльність, адже «мав особливий хист організувати і притягати до праці якнайширше коло людей» в нелегких 50-их роках, «коли українське зорганізоване громадське життя було в початках і мало хто ним цікавився». Його невисипуча праця і діяльність сприяли об'єднанню навколо групи УВАН відомих науковців, а гостинний дім І. Розгона став центром і пристановищем усім готовим до співпраці. Серед них, генетик М. Ветухів, ентомолог О. Грановський, творець української науки лісівництва Б. Іваницький, вчений ґрунтознавець Г. Махів, а також О. Антипів, І. Бірко, В. Боровський, М. Боровський, В. Витвицький, І. Волинець,

Я. Зубаль, В. Іванис, М. Крат, В. Кубійович, М. Левицький, П. Мальяр, Б. Мартос, Н. Осадча-Яната, Є. Перейма, В. Приходько та ін. За роки його головування в групі УВАН відбулося понад сто доповідей на теми – агрономія, біологія, генетика, ґрунтознавство, лісівництво, література, медицина, музика, природознавство, хімія, воєнні спогади, влаштовувалися жалобні сходини для вшанування померлих членів УВАН та інші науково-культурні імпрези для українського громадянства [13].

Помер визначний громадський діяч, відомий український учений біолог-патолог, почесний член Об'єднання українських ветеринарних лікарів США і Канади, професор, доктор ветеринарних наук Іван Федорович Розгін 10 липня 1972 р. у Детройті (США) [5; 7; 12; 14]. Не тільки вся українська спільнота у вільному світі [12], але й український народ [13], боляче сприйняли передчасну смерть зразкового громадянина, великого українця-патріота і талановитого фахівця, професора І. Розгона. Українська ветеринарія, а зокрема Об'єднання українських ветеринарних лікарів США і Канади, редакційна колегія журналу «Інформативний листок» ОУВА, зазнали найбільш важкої і болючої втрати. І. Розгона поховано 15 липня 1972 р на українському кладовищі в Бавнд Бруку (США) [11].

Усі тяготи і незгоди життя під більшовиками та на чужині з Іваном Розгоном ділила його вірна дружина Євгенія Туркало-Розгін, (1895-1980) яка народилася 29 березня 1895 р. в с. Немиринці (в п'яти кілометрах від села, де народився Іван Розгін – авт.) на Поділлі (нині Городецький район Хмельницької області – авт.) в родині парафіяльного священика о. Тимофія Туркала [36, с.67; 37]. Початкову мистецьку освіту здобувала в Київській художній школі, після закінчення якої упродовж шести місяців у 1919 р., під час окупації Києва більшовиками, працювала в групі М. Бойчука з розпису Луцьких касарень [36, с.67]. У 1923 р. вступила на поліграфічний відділ Київського інституту пластичних мистецтв (до 1922 р. Київська академія мистецтв, а з 1924 р. Київський художній інститут) [36, с.67], де навчалася графіки у школі професора М. Бойчука [37]. Після закінчення інституту в 1929 р. із титулом інженера художника-поліграфіста, два роки працювала художнім керівником видавництва «Книгоспілка» у Харкові [36, с.67], де й поєднала свою долю з своїм земляком Іваном Розгоном, з яким виховала двох синів – Василя і Юрія [37].

Мистецька спадщина Євгенії Туркало-Розгін досить значна, це 75 книжкових і журнальних обкладинок, більше сотні ілюстрацій до казок подолянина Л. Мосендза і для дитячого журналу «Соняшник» (Нью-Йорк, № 3, 5, 6, 1957; № 2, 3, 1958 та інші). Вона брала участь у декількох мистецьких виставках, зокрема в 12-ій виставці жіночої творчості в Нью-Йорку [36, с.67] та ін.

Померла Євгенія Тимофіївна Туркало-Розгін після довгої недуги 19 червня 1980 р. у Детройті, а похована 23 червня на українському історичному цвинтарі в Бавнд Бруку (Нью Джерсі) біля свого чоловіка [36, с.67; 37], де спочивають самі тільки україн-

ці. «Одні поруч одних, православні і католики. Всі ті, що колись так же само дома один коло одного, працювали разом, творили, переносили і ділили спільне горе і спільну радість... І тепер вони спочивають вічним сном серед своєї громади у підніжжі цього величавого Храму...» [38].

В радянській Україні великі патріоти України, славний син і донька Подільської землі, Іван Розгін і його дружина Євгенія, були проголошені «зрадниками», «українськими буржуазними націоналістами». Їхні імена намагалися повністю викреслити з народної пам'яті, з української історії. І, на превеликий жаль, життєві шляхи, суспільно-просвітницька і науково-професійна діяльність талановитого вченого-біолога, історика-публіциста, дійсного члена УВАН і НТШ, професора, доктора ветеринарних наук Івана Розгона та його дружини української малярки-графіка Євгенії Туркало-Розгін [36; 37] ще й досі чекають свого сучасного українського дослідника, а їхня наукова і творча спадщина залишається малодослідженою та майже невідомою широкому загалу істориків, мистецтвознавців, літературознавців і краєзнавців.

Список використаних джерел:

1. Розгін Іван // Енциклопедія українознавства. – Львів : НТШ, 1998. – Т.7. – С.2553.
2. Рудик С. Історія ветеринарної медицини Київщини / С. Рудик, І. Бісюк. – К., 2000. – 200 с.
3. Вербицький П.І. Історія ветеринарної медицини України / П.І. Вербицький, П.П. Достоевський, С.К. Рудик. – К., 2003. – 375 с.
4. Чабан М. Розгін Іван Федорович / М. Чабан // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1999. – Вип.6. – С.288-291.
5. Рудик С. Взірєць людини та вченого (Іван Федорович Розгін) / Станіслав Рудик // Інформаційний вісник АНВШ України. – 2004. – №1. – С.55-58. – Режим доступу: www.anvou.org.ua/index.php?
6. Чабан М. Забутий вчений / М. Чабан // Мое Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2007 р. : бібліографічний покажчик / упоряд. І. Голуб. – Дніпропетровськ : ДОУНБ, 2006. – С.108-110.
7. Розгін Іван Федорович // Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
8. Сторінки історії. Ректори. – Дніпропетровськ, 2003. – 64 с.
9. Альманах Об'єднання українських ветеринарних лікарів 1950–1980 / Об'єднання українських ветеринарних лікарів ; сост. Я.Н. Гелета. – Нью-Йорк –Чикаго –Вінніпег : [б. в.], 1981. – 356 с. : іл. – (Український архів; 1981, Т.36). – Бібліогр. в кінці ст. (про І. Розгона с.40-62, 204-224, 281-283).
10. Соколишин О., д-р. З нових видань. Альманах ОУВЛ: 1950–1980 / О. Соколишин // Свобода (Нью-Йорк). – 1983. – № 118. – 24 червня. – С.2.
11. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині : спогад / Наталя Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 249. – 28 грудня. – С.2.
12. «Р. Б.» Болюча втрата (Пам'яті д-ра Івана Розгона) / Р. Б. // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – Ч.173. – 20 вересня. – С.3.
13. Зубаль Я. Проф. д-р Іван Розгін (У першу річницю смерті) / Я. Зубаль // Свобода (Нью-Йорк). – 1973. – Ч.106. – 8 червня. – С.8.

14. Помер проф. Іван Розгін, відомий науковий і громадський діяч // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – Ч.130. – 13 липня. – С.1.
15. Бібліотеку проф. І. Розгона передано до Українського архіву в Детройті // Свобода (Нью-Йорк). – 1972. – Ч.178. – 27 вересня. – С.3.
16. Розгін Іван (1879–1972), біолог-патолог // Фонди Архіву-Музею ім. Д. Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. Фонд 200: Режим доступу: http://uvan.us/?page_id=50.
17. Верхола Трохим Федорович // Режим доступу: http://hrono.ru/biograf/bio_u/ukraina.php; <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
18. Трембіцький А. Кобзар-подолянин Костянтин Місевич – вояк УПА / Анатолій Трембіцький // Науковий вісник «Межибіж»: матеріали 4-ої наук.-краєзн. конф. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / за ред.: О.Г. Погорільця, А.В. Важенова, А.М. Трембіцького та ін. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2011. – Ч.1. – С.421-433.
19. Стаховський Микола // Енциклопедія українознавства-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – Т.8. – С.3042; Стаховський Микола Ананійович // Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
20. Дорошенко-Савченко Н. Початки національної революції на Проскурівщині: спогад / Наталія Дорошенко-Савченко // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 251. – 30 грудня. – С.2.
21. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 86. – 6 травня. – С.3.
22. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 87. – 7 травня. – С.3.
23. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 89. – 10 травня. – С.3.
24. Стаїнське рабство не повернеться ніколи // Український Голос (Проскурів). – 1942. – № 90. – 8 листопада. – С.1. Оригінал // Родинний архів А.М. Трембіцького.
25. Розгін І. Деякі епізоди боротьби з большевиками на Поділлі / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 90. – 11 травня. – С.5.
26. Урочисте відзначення 900-річчя м. Кам'янець-Подільського // Свобода (Нью-Йорк). – 1963. – № 225. – 5 грудня. – С.3.
27. Розгін І. Вінниця / Іван Розгін // Нові дні (Торонто). – 1952. – Ч.27. – квітень. – С.13-16.
28. Розгін І. Славний рід Смиренків / Іван Розгін // Нові дні (Торонто). – 1952. – жовтень. – С.697.
29. Розгін І., д-р. Збережімо духові багатства українського народу / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч.286. – 8 грудня. – С.2.
30. Розгін І., член СУВ і ОБВУА. Вояцька думка / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1952. – Ч.55. – 6 березня. – С.4.
31. Розгін І., д-р. Святкування Шевченківських днів / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1952. – Ч.60. – 11 березня. – С.3.
32. Розгін І., д-р. Український кварталник / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1954. – Ч.82. – 30 квітня. – С.3.
33. Розгін І. Українсько-американська культурна фундація в Детройті / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1957. – Ч.23. – 2 лютого. – С.3.
34. Розгін І., проф., д-р. Д-р Микола Стаховський / Іван Розгін // Лікарський вісник (Нью-Йорк). – 1965. – Рік XII. – Ч.1 (36). – січень. – С.32-44.
35. Розгін І. Здійснюється добра ідея / Іван Розгін // Свобода (Нью-Йорк). – 1968. – Ч.150. – 16 серпня. – С.2.
36. Євгенія Туркало-Розгін (1895–1980) // Нотатки з мистецтва (Філадельфія). – 1981. – № 21. – Жовтень. – 80 с.

37. Бл. п. Євгенія Туркало-Розгін. Некролог // Свобода (Нью-Йорк). – 1980. – № 151. – 9 липня. – С.3.
38. Курдидик Я. Там, де могили промовляють й оскаржують / Ярослав Курдидик // Свобода (Нью-Йорк). – 1964. – № 163. – 1 вересня. – С.7.

On the basis of not well-known recollections of a famous Ukrainian scientist-biologist and public and political figure, who was the author of 76 scientific works in the sphere of biology, oncology, pathology and of vet-medicine and of a hundred of published historical and publicist articles, the Podillya dweller Ivan Rozgon (1897–1972) unknown aspects of the national revolution history in the territory of Podillya and particularly Proskuriv region, are shown in the article.

Key-words: *manuscript «Svoboda», scientist-biologist, public and political figure, Ivan Rozgon, Kumaniv, Proskuriv, Podillya, emigration*

Отримано: 20.09.2012